

SZÉCHENYI FELFOGÁSA A NEVELÉS GYAKORLATI IRÁNYÁRÓL.*

Széchenyi munkáiból igen sok szempont szerint lehet a nevelésre vonatkozó gondolatokat csoportosítani; ezeket figyelve [sokszor akadunk a mai óhajtásokat kifejező helyekre s gyakran találunk határozott feleleteket olyan kérdésekre, melyeknek korunk most újra a megoldását keresi.

A ma leggyakrabban hallható kívánság a nemzeti nevelés jelszava mellett a nevelés gyakorlatiasabbá tételére vonatkozik. Maga a kifejezés: *gyakorlati nevelés*, alapjában megvizsgálva mást jelent, nem azt, a mit általában rajta értünk; azok a kívánságok sem mind egyfélék, a melyeket a jelszó kifejez. Az általános, közönséges értelme a bizonyos életpályára, határozott módú kenyérkeresésre való előkészítés, a mi nyilvánvalóan szűk és alant járó, mert a közfelfogásban teljesen kimarad belőle az a lényeges vonás, hogy mindenkit a neki leginkább való pályára kell előkészíteni. A gyakorlati nevelés divatos jelszava mai alakjában főképen az iskolák: a középiskola s az egyetem irányát támadja s érvényesülése esetén minden egyéb megszűnván, csupa szakiskola foglalná el a gymnasium és tudományegyetem helyét. A tanulók szüleiktől, idősebb társaiktól, tanáraikon kívül mindenkitől a haszonvétel szempontjából ejtett ítéleteket hallanak az egyes tantárgyakról s ez a felfogás lassanként egészen belénk rögzött. Ilyen módon egész nevelésünk lealacsonyodik, végső czéllá válik szemünkben, a minek csak első lépésnek kellene lennie; nem az egész, az emberiség vagy közelebbről a nemzet határozza meg előttünk a nevelés célját, hanem az egyes egymagában; nem az lesz a cél, hogy emberi hivatásunkat felismerjük s környezetünkbe

* Felolvasta a szerző a Magyar Pæd. Társ. 1902 nov. 22-diki ülésén.

illeszkedve, azt betöltsük, csupán az *okosan* megválasztott élet-pályára készülünk elő s azon a pályán önmagunk önző érvényesítése marad mindvégig a célunk. Az így a végső cél, a minek legközelebbi eszköznek kellene lennie.

A gyakorlati nevelés e közfelfogás szerint a hasznossággal esik egybe, az egyéni boldogulást minden egyéb fölé helyezi s azzal fenyeget, hogy eszményi törekvések helyett nagyon is földieket tűzve a nevelés elé, egyelőre alkalmas munkásokat juttat majd a nevelés eredményeként felszínre, később elsőkélyesíti a szellemi életet.

Mind ennél azonban a gyakorlati nevelésnek nemesebb felfogása is van, mely szerint a nevelés gyakorlati volta csupán azt jelenti, hogy a nevelés módja megfelel a kitűzött célnak. Ily értelemben egyenesen tartozik a nevelés gyakorlati lenni, különben hiába tűznők ki a célt s így mindig a kitűzött céltól függ, hogy a gyakorlatiséget hogyan kell érteni, a nevelés gyakorlati volta alacsonyan mozgás vagy magasabbra emelkedés e?

Széchenyi nevelési szempontból értékes gondolatait egységbe foglalva, az egész egység maga tünteti fel, hogy mi Széchenyi szerint a gyakorlati nevelés. Egész gondolkozása gyakorlatias, t. i. megtalálja mindig azt az utat-módot, melyen a kitűzte célhoz juthat. De nem alacsonyan van ez a cél. Munkáit tanulmányozva, a gondolatok egysége abból kiindulva alakult meg lelkünkben, hogy az ember rendeltetése a haladás, a fokozatos tökéletesedés. E kiinduló pontból aztán az egészen végigmenve, következetesen jutunk a nevelés szükséges voltához, megismerjük ennek célját s megtudjuk, hogy az ember rendeltetésének betöltéséhez milyen jellemvonások megalakulása, milyen irányú nevelés szükséges.

A nevelés végső céljául Széchenyi gondolatvilágából az emberiség megdicsőítése derül ki: minél közelebb juttatása az emberiségnek a tökéletességhez, minél teljesebb kivetkőzése a földi salakból, a középszerűségből. Közelebbi célja a nemzeti sajátságok megőrzése és szeplőtelen eredetiségökben kifejtése: a nemzetiség biztosítása és nemesítése. Közvetlen cél az egyes ember tökéletesítése, hogy a nemzet s ez által az emberiség emelkedésének munkása lehessen. Az egyes ember nevelésének külön célját nem találhatjuk Széchenyinnél, az egyest nem különíthetjük el az emberiségtől, jöllehet az egyéni boldogságra való jogát

nemcsak hogy mindenkinek elismeri, de ezt teszi az egész boldogságának alapjául. Az egész boldogsága: a tökéleteshez minél közelebb jutása, az egészben levő összhang attól függ, megtalálja-e az emberek lehető legnagyobb része a neki való helyet az életben s így azt az állapotot, melyben megelégedettnék: boldognak érzi magát. (Az *Önismeret*ben bőven fejtegeti.) A lehető legnagyobb rész lehető legnagyobb boldogsága — ez a Benthamtól származó politikai, ethikai alapelv Széchenyinek is sokszor hangoztatott főgondolatává lett — ez arra indít bennünket, hogy a nevelés közvetlen célját, az egyéni nevelés feladatát abban keressük Széchenyi felfogása szerint, hogy tegye lehetővé kinek-kinek a neki való hely, életpálya felismerésével a boldogság: megelégedettség olyan mértékének elérését, a mely emberi hivatásának teljesítésére módot ad. Vagyis akkor alkalmas az egyes ember az emberiség feldicsőítésében való részesedésre, ha megtalálta a lelkében levő isteni szikra kimutatta helyet s egyszersmind testi és erkölcsi tekintetben a szükséges fejlettséget is elérte.

Az erkölcsi, szellemi kifejléshez tartozik annak megérzése és megértése is Széchenyinnél, hogy egyedül az egyes ember nem állhat, a tökéletesedéshez és a boldogsághoz való közeledés: a haladás, helyzetének javulása és a megelégedés nem egy embertől, hanem soknak egymásra hatásából áll elő. Ebből következik a közös célok felismerése és közös munkálása: a nemzet emelkedése s hasonló módon jutunk a végső célhoz: az emberiség folytonos tökéletesedésének előmozdításához.

A nevelés céljának Széchenyi gondolatvilágából folyó meghatározása első fokon igen is közeli, gyakorlatias. Az olyan nevelés, melynek az a közvetlen feladata, hogy az egyes embert egyéni hivatása és munkaköre felismerésére vezesse, a szó nemes értelmében gyakorlati nevelés. Abból ered, hogy az egyéni boldogság alapjául az egyéniségnek megfelelő munkakört tekintí s a munkának ilyen módon való megoszlásától várja az általános összhangot és fejlődést. A nevelésnek ez a feladata azonban csupán első pillanatban tetszik gyakorlatinak a szó közönséges, szinte rossz értelmében, a mely ma inkább haszonlesőt jelent célszerű helyett. Az a haszon ered belőle, hogy az embernek nem kell életéből és erejéből eredmény nélkül sokat elveszitenie, ellenben minél előbb kezdheti emberi célja szolgálását. Így végeredményében eszményi célja van a kezdetben gyakorlatias, azon közeli

hasznót kereső nevelésnek: a maga helyére álló ember nyugodtan folytathatja az emberi nem szebbítésére irányuló munkáját.

E rövid jellemzésből látszik, hogy Széchenyinél is meg van a gyakorlati nevelés felfogásában ama uralkodó nézet, de csak mint mozzanat: kinek-kinek meg kell találnia a neki való életpályát, tudnia kell azt jól betölteni, mert csak akkor szolgálhatja nemzetét s az egész emberiséget, ha a maga munkáját a lehető legjobban végzi; csak akkor segíti elő az egész boldogságát, ha felismert munkakörének lehető legjobb betöltése önmagát is boldoggá: meglegedetté teszi. Az egyes ember alapos előkészítése a maga munkájára csak közvetve az egyes miatt fontos, végeredményében az egész, illetőleg a nemzet érdekében szükséges.

A nélkül, hogy nevelésünk mai célját fejtegetnők, illetőleg azt a célt, melyet a ma hangzó kívánságok tűznek a nevelés elé, felmutatjuk Széchenyi munkáiból azokat a részecskéket, melyek az akkori neveléssel való elégedetlenségét mutatják s a melyekből a nevelés gyakorlati irányára vonatkozó felfogása kiderül.

A *Hitel* egyik [fejezetében keresi az okokat, melyek miatt «A magyar birtokos szegényebb, mint birtokához képest lennie kellene» s arra jut, hogy a mit csinálni akarunk, ahoz a dologhoz vagy legalább annak philosophiájához valamennyire értenünk szükséges, ezt pedig másként nem eszközölhetjük, mint nevelés, tanulás, idomlás — előkészítés — által. A neveléssel úgy vagyunk, hogy kiki beszél róla s kevés vagy senki sem követi; okoskodik róla mindenki, hasznát és szükségét is átlátja, de magára és másokra alig von belőle valami hasznót. Ugyan hány ember tud élni magához és körülményeihez illően? — Életbe léptünkkor mindent elkövetnek elgyengítésünkre, később pedig szinte mindenre tanítanak, csak életbölcseésre nem. Vagy csak lelki tehetségeinket, vagy csupán testi tulajdonainkat fejlesztik és gyakorolják, mintha egyedül lélek vagy csupa test volna személyünk. Az igazság pedig az, hogy sem a testével tehetetlen könyvtudás, sem a lelkét használni nem tudó gymnasta nem tökéletes ember. Csak úgy emelkedhetik az ember a lehető legnagyobb tökéletességre, ha mind lelki, mind testi tehetsége teljesen kifejlik. A lélek úgy megkívánja az eledelt, mint a szív és a test s az is elhervad, elbágyad a nélkül. Azonban ismereteinket, ügyességeinket sem annyira haszonvételre idomítják, hanem csak hogy meglegyenek, mint ama filigrán remek, melyet csak nézni lehet,

mert használás közben ketté törnék. — Sokan úgy okoskodnak, hogy fiaikat iskoláik végeztéig társaságba, színházba nem bocsátják. Ezt igen egészséges belátásnak hiszik, mert már sok, okosnak tartott úri ember is így mondta. Pedig egy kis részrehajlatlan fontolgatás után ép oly nevetségre méltó s természettel összeütköző nevelésmódnak találjuk, mintha az anyaveréb fiával csak esztendőskorában próbálgatná a röpülést, a róka csak megnőtt korú kölykével a ravaszkodást. Az embernek esnie kell, sokszor esnie, míg saját lábán meg tud állani; essék tehát inkább akkor, mikor még teste gyenge, de hajlékony, csontjai vékonyak, de engedők. Egy törés sem oly veszedelmes akkor — akár testi, akár lelki, — mint felnőtt korunkban.

A legeszebb ember sem vehet át semmi tapasztalást készen és ingyen, mintegy végrendeletben. A mint a dajka nem óvhatja meg a kisedet minden eleséstől, de az maga megóvjá magát, ha már többször fájdalmasan bukott — úgy sem iskola, sem tanár, sem könyv, sem a szülők vagy jóakarók tanácsa nem háríthatja el a serdülő, a megnőtt és az érett eszű feje fölül mindazt a veszélyt, mely a halandót mindenben környezi s melyet a tapasztalásért fizet és szenved minden ember. A különbség csak az, hogy a szerencsésebb kised bukásai között csak orra vérével s legfeljebb két foltokkal fizeti meg apró tapasztalásait, az elhagyott ellenben nyakát szegi (Önismeret 29). A felnőttek közül meg egyik minden testi szerencsését és lelki nyugalmit veszti a tapasztalási alkuban, a másik azonban megmenti a veszedelmes vásárban birtoka jobb részét. S nem ez-e a *nevelés célja*? Minden törekvésünk nem arra való-e, hogy elérjük a szerencsét, vagy ha ezt az egek megtagadják, legalább a megelégedést? Az életre való előkészülésünk azonban ezt nem segíti elő. A köznép általában a kincs és hatalom czirkalmával méri a szerencsét. Sokszor mondják egy-egy előkelő, gazdag ifjúról, hogy mily boldog, pedig ez talán kétségbeesetten, halálos keserőséggel éli napjait. Van az emberben valami, a miben minden a világon, mint egy tükörben mutatkozik. Ha tiszta ez a tükör s mindent rózsaszínnel fest, akkor megelégedett az ember. Ha homályos és mindent sötétén mutat, akkor boldogtalan. Azért látunk sok szerencsétlent, kit szerencsésnek lehetne gondolni, viszont sokat, ki alacsony helyzetében is megelégedett, pedig alig van élelme. Ez a valami az elromlottság vagy el nem romlottság. Ezt pedig semmi

sem mozdítja elő jobban, de nem is hátráltatja inkább, mint az első benyomások, gyermekségünknek anyatejjel szítt első fogalmai, általában a célirányos vagy elhibázott nevelés, mely későbbi életünk, sorsunk vig vagy szomorú létét határozza el. Mikor már a magunk szárnyain kell repülnünk, küzködnünk kell sok balvélekedéssel s akaratunk ellenére, minden gondoskodás mellett is ellep bennünket a rozsda, a penész, mint a levegő, melyet be kell szívunk, legyen az egészséges vagy akár hideglelés. (Hitel 52—53).

Kellő, célirányos nevelés nélkül lépve az életbe, addig vergődünk a «mit tegyek» és «vajjon mit mondanak» között, míg mindenkinek szolgájává s előítéletek rabjává leszünk, avagy keblünket bezárva, az élet piaczat odahagyván, igazi egoistákká válnunk. Az emberi társaság nagy része e két osztályba tartozik, melyek egyike rablánczczal lebilincselten minden magasabb és nemesebb repülésre erőtlen, másika pedig elkeseredve, se barátainak, se hazájának nem él, hanem csak önmagának; a világtól való elszakadását az ilyen mint embergyűlölő kezdi s lelkét, szívét többé nem tápláló sybaritaként végzi. Erkölcsei eddel nélkül pedig mint élhet boldogan vagy csak meglegedetten is a magyar, kinek nagyobb része lélek? (Hitel 54—55).

Az egybehangzó testi és szellemi fejlődés segít ezen, testünk kifejlődése, a helyzetünkben szükséges tudásunk és a társaságban el nem kerülhető ismereteink között összehangzásnak, súlyegyennek kell lennie (Hitel 55). Tanulni kell, mert mindenben a tanultabb győz (Hitel 143). Csakhogy a tanulás kétféle lehet: rendes és rendetlen. Száz tanuló között, a ki rendetlenül, a szokás szerint tanul, tizben a tanulás több hasznot tesz, mintha épen nem tanult volna, kilenczvenben pedig több kárt (Hitel 57). Gyakorlati tekintetben az elme fötehetségei a képzelet, emlékezet s az ítélet. E háromnak egyenlő vagy inkább egymáshoz illő aránya alkotja a tökéletes, egészséges agyvelőt, s ha egyik nagyobb hatalmat vagy kiterjedést nyer, az szinte mindig a másik kettő csorbulásával jár. Nem maga a tanulás és a tudományok mennyisége teszi az embert okossá, hanem azok megemésztése és jól elrendezése (Hitel 24). A ki rendetlenül s minden systema nélkül tanul, az emlékező és képzelő tehetségét terjeszti. A képzelet és emlékezet kiterjedése által az ítélőtehetség csonkúl s keskenyebb körbe szoríttatik. Pedig e tengelyen fordul meg minden egyes

ember mestersége. Nem kell ezért a koponyát többel tömni, mint a mennyit elbir, hogy így az ítélő erő ne gyengüljön (Hitel 57).

Ugyanezt mondja Naplójában (III. 4.; 45.): a fej túlterhelése gyakran veszedelmesebb, mint a gyomoré s ha gyermekkorában valakit nagyon megterheltek, annak úgy elmehet a kedve a tanulástól, hogy a könyvnek majd még a látásától is reszket. Ezért elég, ha a 17 éves ifjúnak meggondolt vallási nézetei vannak s a becsületről elvei, ha tudja kötelességét a király és a haza, minden ember s kivált a nők iránt. Irjon és beszéljen sok nyelven jól, anyanyelvén tökéletesen. Ismerje a történelmet, mennyiségtant, a jogot alaposan, minden mást csak felületesen. Nem szabad megerőltetni a szellemet, mert akkor elveszítjük az ítélőképességet; ha emlékezetünket s képzeletünket nagyon gazdagítjuk, tudásunk az ítélő erő rovására gyarapodik (u. o. 123), már pedig első az *ember*: a férfi el lehet a tudós nélkül, de a tudós nem a férfi nélkül, azért a férfiba kell oltani a tudóst és nem megfordítva. Azért fontos a test megerősítése már csak a szellem érdekében is. A testedzésnek nem az élet megnyújtása a célja, hanem hogy elkészüljünk a viszontagságokra, jó kedélyűek legyünk s dolgozni tudjunk (u. o. 231).

A nemzet nagygyá és halhatatlanná csak a legnagyobb rész nevelése által lehet első sorban. A ki a haza megmaradását és szabadságát óhajtja, annak arra kell törekednie, hogy az ifjúság nevelése tökéletes legyen: minden ember tisztán ismerje hazája iránt való kötelességeit (u. o. 31, 33). Alkalmassá kell tenni az az ifjúság testét, szellemét a hazának való szolgálásra, mert különben az ország, az állam számára hiába való volt a nevelés és csupán az egyén hasznára volt tekintettel (u. o. 33).

A testi nevelésre vonatkozó emelkedett, némely pontban a mai felfogásnál magasabban járó nézeteit most nem keresve, azt nézzük: mi kell hát ahhoz, hogy a nemzeti célok szolgálására alkalmasok legyünk. E tekintetben is a maga korára vonatkozó megjegyzései igazítanak útba.

Mindenki, bármily alacsony helyzetű legyen is, növelheti nemzete erejét saját helyének tökéletes betöltése által (Hitel 182). A lehető tökéletességet mindenben csak úgy érhetjük el, ha minden mást csak mellékesen tűzünk s egynek szentelve magunkat a többivel csak az egyoldalúság elkerülése végett foglalkozunk. Minden haladásnak gátja, ha az ember igen sokféle akart tenni;

úgy aligha lehet igazán tökéletes egyféle. Nálunk szerfelett sok a mindenbe kapó ember, pedig egy ember nem lehet mindenre alkalmas (Hitel 35). Ezért mindenkinek igyekeznie kell a neki való tért megtalálni, hogy aztán a maga mesterségében megmaradhasson, mert a műkedvelő mindig messze marad azok mögött, kik mesterségöket hivatásból űzik (Világ 172, 133). Ha minden körben mindenki, király és zsellér egyaránt csak a közjavát lebeli s eltudja felejtetni önmagát, ez oly boldog állapot s oly erő, mely se magában, se emberi hatalom által el nem nyészethet (Világ 281).

A magunknak való helyet úgy találjuk meg, ha ismerjük önmagunkat. Az önismeret nevezetes, mert mindenki — akarja vagy nem — tudja, érzi vagy legalább sejt, hogy e földön minden élő lénynek s így egy embernek is határozott hivatása van. Van részére bizonyos cél, foglalatosság, mely hozzá leginkább illik, melynek legjobban megfelelehet, sőt a melyen kívül sehol és soha sem gyakorolhatja Istentől nyert erejét és sajátosságait egész mértékben. Ez a rendeltetés az állatoknál sokszor világosabban nyilvánul, mint az embernél. Ennek a valamire való voltát sokszor nehezebb megállapítanunk. Oly nehéz, hogy csak felette ritkán sikerül kiismerni, hogy ez vagy az az egyén tulajdonképen mire leginkább alkalmas. Ezért van aztán ezer ember között alig egy-kettő azon a helyen, melyen mester lehetne. Sokan vannak alantas körben, kikben a nemzet vezetésében csodákat tehető tehetség lappang, de a nyilvánosság, világosság hiánya kis állásokhoz bilincseli őket. Viszont nem egy magas polczon álló államférfi van, a ki inkább szabó-műhelyben lelhetné fel Istentől rendelt működési körét. Mindez az önismeret s az erre vezető mellékkörülmények hiányából következik. (Önismeret 3—4.)

Közönségesen azt hiszik, hogy nevelés által az emberből mindent lehet alkotni. Nem tagadhatjuk, hogy az ép testű-lelkű emberből bizonyos úton-módon nevelhetünk, p. o. szabót, kádárt, kertészt s több efélet, de még ezekben az alárendelt munkakörökben sem lesz az így kinevelt ember gyárnál, erőműnél egyéb; ha hiányzik belőle az isteni szikra, mely egyedül emelheti a halandót bármely kis dologban is mesteri magasságra, soha sem vív ki új diadalokat! (Önismeret 4—5.) A magasabb rendű emberi foglalatosságokat szemlélve is azt találjuk, se nevelés, se oktatás, se gyakorlás, se béketűrés nem tudhat zenészt, festőt, szobrászt, épi-

tészt, annál kevésbbé költőt és államférfit úgy szólván csinálni az emberből, ha arra teremtvé nincs! (Önism. 5.) — Igazi köre az embernek, melyben mondhatni csodákat művelhet, mindig csak az, melyre született. Ha a szegényebb sorsú általában nem választhatja is meg szabadon azt a kört, melyben forogni kívánna s tudna: a tehetősbecnek, kivált a kormány embereinek hatalmokban van oda állítaniok őket, a mely körre teremtvé vannak. Az uralkodó philosophiája épen az, hogy a mely helyen legtöbb jót és hasznot művelhet, lehetően mindenki arra a helyre jusson. A nemzet valódi sulyát és becsét főképen az dönti el, hogy egy tagja se kalandozzék igazi körén haszontalanul, sőt károsan túl, de működjek mindenki abban a körben, melynek talpraesett kitöltésére legtöbb isteni szikrája van. (Önism. 27.)

A legmélyebben okoskodók, a leghiggadtabb bölcsek, ha sok egyébben ezer véleményre szakadoztak is, mégis mindnyájan egyet értettek abban, hogy az önismeret minden emberi bölcseségnek legmélyebb sarkalata. (Önism. 3.) Ezt az első törvényt azonban mindennapi foglalatosságaink között nem igen követjük. (Hitel 27.) Pedig nem elég csupán a gyónás alkalmára szorítani, valódi önismeretet csak az szerezhethet, a ki azt minden nap, sőt minden órában keresi. Nem az az első kérdés, hogy mit vétettünk, hanem hogy mily hajlamaink, gyengéink, sajátságaink vannak. (Önism. 11.) Egyetlen egy, magát alaposan ismerő 20 éves egyén már pondus és ha számos ily egyén van, az természet szerint az állományra nézve már nagyobb súly, mivel abban az arányban növekszik a mindenre — t. i. részint erre, részint arra — alkalmasok sora, a mint több-több ember ismerkedik meg jó eleve maga-magával s e megismerés következtében minél több egyesíti egész erejét arra a célra, melynek elérésére hajlamot és hivatást érez magában. (Önism. 30.)

A szülők kötelessége megindítani a gyermekben az önismerést s nagyon előmozdítja ezt a nyilvános iskolába járás, de teljes mértékben nem fejlődhetik ez ki az emberben levő önszertetet, hiúság, ön-túlbecsülés miatt. (Önism. 7—8.)

Az önismeret csak akkor járhat üdvös eredménnyel, ha testünk mineműségével is igyekszünk megismerkedni, de főképen a lélek tulajdonságaival, minthogy a testnek bármily fényes sajátosságai csak a lélek világossága által érik el valódi díszöket és a legkitűzőbb testi elsőség fekete foltta válik a tündöklő lélek elle-

nében. Mivel mindenben szükséges valami logikai rend s a kisdednek pép helyett lelki eledelt adni bizonyosan felforgatott rend volna, azért az önismerés műtételét helyesebb a test megismerésén kezdeni s a lélekkel végezni el. (Önism. 30.)

Az emberi lélek megismerésére nem elégséges a *külső szem*, az idegenek szeme, csupán a homálytól megmentett *belső szem* lehet erre alkalmas. Ez a *belső szem* mindenkinben megvan, de legtöbbször csak életök végén nyitják fel. (Önism. 28.)

Saját testünk megismerését alapvető fontosságúnak mondja. Széchenyi s ezért célszerűnek, felette hasznosnak, sőt szükségesnek tartja, hogy az *orvosi tant* (egészségtant) már a tanulás első éveiben az iskolai inventarium tárgyai közé sorolják. (Önism. 236.) A testi erőnél azonban nagyobb fontosságú a lélek fejlődése, táplálása. Csakhogy annak legnagyobb része, a mit respectiv fejekbe erővel belecsepegtetnek, sőt bele feszítenek, a lélek valódi táplálását tekintve, bizony nem egyéb, mint zagyvalék, haszontalan szalma. (Önism. 155.)

Az ember lelki felsőbbtségét nem az határozza el, hogy mennyi tudományt vertek a fejébe, hanem hogy tisztán tud-e gondolkozni? Előre inkább meg tud mondani valamit az, ki talán olvasni sem tud, de gyakorlott gondolkozó, mint a kinek pedig egész könyvtár van a fejében, de mélyebben gondolkozásra sohasem erőltette meg kissé magát. Ezért igen sok «tudós» számár van a világon s igen sok tanulatlan kitűnő okosságán kell bámulnunk. Az előbbi fajta mindig csak tanult, de gondolkozásra kedve, szüksége vagy éppen engedelme nem volt, a másikat pedig, ha még tán olvasni sem tanult is, vagy körülményei késztették: úgyszólván meg nem szűnő gondolkozásra és észrehevésre, vagy lelkülete szerint kész lett volna inkább nem enni, semhogy eltűrhetette volna, hogy más gondolkozzék helyette. (Önism. 116.) Az élet gyakorlati mezején általában nem az a nagyobb bölcs és a leghasznavehetőbb egyén, a kit egyre-másra, mint papagályt, megtanítottak, a ki azonban nem gondolkodik, hanem az, a ki ha nem tud is sokat, de gondolkozási tehetségét el nem fojtották, a ki nyíltan gondolkozni mer s e leghasznosabb, legfontosabb foglalatosságban szabadon gyakorolhatja magát. (Önism. 164.)

Sok úrfi azért olyan nagyszabású tökfilkó, mert kezdetben a mama és a papa, később inas, komornyik, majd a nevelő, még később hízlelgő és élődsi barát gondolkozott és tett érte mindig.

(Önism. 171.) A valódi statusbölcs, az igazi államférfiú nem lát-tatja el garde-fou-val, korlátokkal az egész országot, hogy a ve-rembe bukást meggátolja. Azon is csak lesz rés, mert nem lehet tökéletes és sokkal többen kiesnek azon a nyíláson, mint akkor, ha tudnák, ha arra volnának nevelve és szoktatva, hogy korlát sehol sincs, tehát kinek-kinek magának kell vigyáznia. (Önism. 169.)

A kik esztelen légyként megperzselik magokat a hasznos világban, melynek a bölcs mint áldásnak örül, az olyan lelki szegények számára nem lehet kipécéezni biztosító korláttal az élet mindazon sziklaszorosait vagy tévesztő homoksíkait, melyeken keresztül vergődni kedvök jöhetne, a mint egész nemzeteket sem vezethetni örökkön-örökké járszalagon. Ennél nem is volna semmi károsabb, mert a helyett, hogy szabadon magát lassanként magasabb értelmességre nevelné, okvetetlenül idiótává süllyed. Két út van: dajkáktól ringatva gyermeki létben tengeni, aludni örökké s nagyobb mozgástól és veszélytől megóva, de férfiúi életet soha nem élve, becsület és hit nélkül esni agg korba; avagy hánykódva egy kissé, itt-ott nyert sebekkel saját lábón haladni a maga kivivta szerencse és így valódi dicsőség felé. A választás izlés tárgya; az első több állati, azaz függő anyagot árul el, a második több lelki vagyis független tulajdont nyilvánít, tehát jobban illik a halhatatlan emberhez. (Lóverseny körül 76.) Ellenségesen tesz embertársával, ki akár lelki s testi tehetségét valamiképen csonkítja, akár pedig helyette gondolkozik s dolgozik. Az a másíknak leghivebb barátja, ki annak testi-lelki erejét kifejti, előmenetelére módot ad s így szól hozzá: «fáradozz s magad légy jobbléted szerzője». (Világ 325.)

Legtöbb ember általában nem gondolkozik, nem szeret, de nem is tud gondolkozni. (Önism. 86—87.) A gondolkozástól lassanként a legokosabb embert is elszoktatja a sok dajkálás, a mi-ben a kormány részesíti. Csak az gyakorolja magát a gondolko-zásban, kit sok dologban egészen magára hagynak s nem tartanak szünetlenül járszalagon. (Önism. 115.) A meg nem szünő dajkálás elvégre egész népeket buta gondolatlanságba süllyeszt annyira, hogy ez az antiphilosophiai eljárás vagy tán fogás kö-vetkezményeit semminemű iskola, kezdve a pusztai iskolán fel az egyetemig, el nem enyésztetheti. (Önism. 116.)

Ezek a Széchenyi különböző munkáiból, illetőleg az ezekből összeállított egységből kiszedegetett nézetek tájékoztatnak arról az irányról, melyben a nevelésnek haladnia kell, hogy célját elérje; a nézetekből kiderül, hogy milyen szellemű nevelést tart Széchenyi gyakorlatinak: az egyes ember, a nemzet s az emberiség közös érdekét egyaránt előmozdítónak. Mint szinte minden szava, ezek is szorosan összefüggenek hazánk akkori állapotával, majd mindenik határozott okból ered, de ezt az összefüggést és ezeket az okokat most nem tárgyalhatjuk.

Különösnek tetszhetik, hogy a gyakorlatiasan gondolkozó, tevékenységében mindig közeli czélokat tűző Széchenyitől a nevelés gyakorlati irányára vonatkozóan ilyen, a szó szokásos értelmében nem gyakorlatias, hanem az elvi alapot, a szellemi irányt megjelölő felvilágosításokat kapunk s hogy a különben e közben is megnyilatkozott gyakorlatias felfogása sem az iskolák gyakorlatinak nevezett, közeli hasznót kereső irányát, sem az életre nevelésnek már megfelelően értelmezett jelszavát nem erősíti meg. Ennek az okát abban kell keresnünk, hogy bár Széchenyit mindmáig egyoldalúan anyagi gyarapodásunk harczosának tartják általában, ez a felfogás ilyen ridegen nem helyes. Szinte örökség gyanánt jutott reánk az a téves hit, mely az ideális irányú Westelényivel Széchenyit, mint az anyag emberét állítja szembe. Pedig már Kemény Zsigmond nyomatékosan utalt arra, hogy Széchenyit tévedés bárkinél is ilyen megokolással állítani hátrább. Bizonyos, hogy ha Széchenyinek minden lépése gyakorlati irányú és haszonra számított volt is, elvi alapját mindeniknek kimutathatjuk s hogy bár Rousseauéhoz hasonló elve alapján az embereket olyanoknak ítélte, a milyenek, tehát az egyéni haszon keresésének a jogosultságát elismerte: azért még sem az anyag, a haszon nála a végső cél. Ez csak kiindulás, csak eszköz, melynek segítségével eszményi céljai felé törekszik. Egyenesen kimondja, hogy a vagyon az egyes embernek azért fontos, mert a sok vagyonos egyes emberből álló ország a vagyonos és mert csak az áldozhat a hazáért, a kinek van miből (Stadium, 262.). Azonban a haza állását magasabb szempontból fogva fel, nemzeti jólétünket nem állítja anyagi sarkalatokra, jöllehet az anyagi ki-fejlést is elkerülhetetlenül szükségesnek tartja. De nemzetünk jólétének, t. i. oly jólétnek, melyre a lelkes magyar képes, egyedül nemzeti újjászületésünk, azaz alkotmányunknak tökéletes kikép-

zése s mindenek előtt nemzetiségünk megmentése és jövőendő biztosítása szolgálhat alapul. Vagy más szóval: ámbár felette magasra állít mindent, a mi az embernek legsürgetőbb szükségeit pótolja és így határozottan pártolja az anyagi kifejlést és ezen felül azt is felette jól tudja, mily szerencsés hatása van sokszor az anyagi kifejlésnek a szellemi kifejlés előmozdítására. — mégis a mennyire a dolgoknak mélyébe tud hatni, *nemzeti jellemünkre, állásunkra s egyéb körülményeinkre való tekintettel csak, úgy reményel magunkra és utódainkra nézve üdvöt, ha szellemi alapon nyugszik jelenünk és jövőendők, ha szellemi alapon nyugszik anyagi fejlődésünk és nem megfordítva* (Kelet népe, 5.).

A lélek örömei nincsenek ellentétben az anyag kéjeivel, sőt valamint a munkás ember nagyobb kéjjel izleli száraz kenyerét, mint a dologtalan fűszerezett lakomáit, — a lelkében tiszta, ha tombolással nem jelenti is, a természet legkisebb adományának is inkább örül, mint a kinek lelkén az anyagi világ minden kincsének birtokában állati szenvedelem uralkodik. Minél messzebb távozik az ember az anyagtól s minél inkább emelkedik felsőbb lények felé, annál jobban tágul boldogsága köre. A régi iskolák némely sáfára szerint több szerencse rejtezik az együgyűség lépcsőin anyagi kéjek között, mint a kifejlett ember erkölcsi körében, mihez képest lépcsőről-lépcsőre lejjebb ereszkedve a medve barlangi létét kellene irigyelnünk s nem a Newton-ok, Galilei-k felszentelt veleje után sóvárognunk. Kétségtelen, hogy a polgáriásodásnak minél magasabb fokára emelkedik valamely nemzet, minél több és nagyobb erényt fejt ki, annál jobban élvezheti a föld minden kincsét is és így összetett természeténél fogva boldogsága is nagyobb (Kelet népe, 18.). Fejtsük ki az anyag minden kését is tartózkodás nélkül, sőt részesüljünk s részeltessünk azokban másokat is a lehető legnagyobb változatban, hiszen ezzel csak a nagy természet törvényeit követjük. Csakhogy — itt az elválasztó határ — a megmaradónak, *a léleknek kifejlett gazdagságai szolgáljanak boldogságunk alapjául s ne az anyagnak oly hamar elhervadó kincsei*. Azt a boldogságot, melyre mivoltunknál fogva fel tudunk emelkedni, egyedül szellemi alapokra állítva érhetjük el (Kelet népe, 19.).

Az «anyag embere», Széchenyi szerint mindaddig nem lesz több pénzünk, a míg azt hisszük, hogy a pénz a valódi kincs (K. n., 162.). Határozottan olyan embereket kíván, a kik megtud-

ják állani helyöket; bár volna — úgymond — tehetségünk (t. i. vagyonunk), nagyobb értelmi súlyunk, tágasb világi tapasztalásunk, szárazon és röviden: több *loga et sago clarus* köztünk, vagy magyarosan mondvá: több talpra esett legény a gáton, több practicus ember, mint latin vagy magyar tudós (Kelet népe, 162.). E practicus emberek nevelésére azonban nem találunk nála más útmutatást, csak a mit már elmondottunk. Önismeretre kell nevelni, ki kell fejleszteni az ítélőerőt, rá kell szoktatni már a gyermekeket a gondolkozásra. Az iskolában ne terheljük túl az agyvelőt, inkább szeretessük meg a tanulást. Az életre neveljünk (a mihez megjegyzi naplójában, hogy a tanítással, neveléssel foglalkozóknak jobban kellene ismerniök az életet), de ebben a nevelésben szellemi alapokra helyezkedjünk: azt fejleszszük ki, a mi maradandó.

★

Hosszasan lehetne még folytatnunk a Széchenyi munkáiból való idézést. Minden részlete, még az is, a mely a nevelés ügyétől távol levő dolgokról szól, érdekes nevelési szempontból is, kivált ha nem szorítjuk, a minthogy nem is szoríthatjuk a nevelés fogalmát csupán az iskolai nevelésre. Széchenyi egységbe csoportosított gondolatai, az a rendszer, mely minden munkájának a tanulmányozása közben Széchenyi rendszere gyanánt lelkünkben megalakul, politikai vonatkozásaitól megtisztítva jóformán minden fejtegetés nélkül, a maga mivoltában is egész nevelési rendszernek tekinthető. Az ember rendeltetéséből kiindulva, az emberi hivatás teljesítése feltételeit is megtaláljuk, e feltételek megvalósulására a nevelés szükségéről győződünk meg s tájékozódunk a nevelés módjáról is. Az egyes ember értékét teljesen elismeri, de külön állását tagadja; az egyes tulajdonságaitól, haladásától függőnek tartja a nemzet állapotát: a különböző nemzetek fejlődésében az emberiség fejlődését látja. Ilyen módon minden, a mit az egyesben kíván, hogy meglegyen, a nemzetért van. Széchenyi felfogása szerint minél erősebb az egyes ember, annál erősebb a nemzet, annál közelebb jut a tökéletességhez az emberiség; a miket a nevelés eredményéül óhajt, az az egyes ember és az összeség örökösen egybefüggő érdekét mindennél inkább szolgálja, mindenki haladásának, helyzete javulásának, a közhaszonnak leg-erősebb alapja.

A nevelés eredményeként legyen meg mindenkiben a *nemzetiség*, nemzetiesség, a *polgári erény*, az *igazságszeretet* s a *szabadság vágya*. E négy sajátság nemcsak a legszebb, de egyszerűs mind a leghasznosabb is; egyik a másiknak alapja és feltétele. A *nemzetiség* tartalma Széchenyinél a hazához, nemzethez való ragaszkodás, ezekért való munkálkodás; kifejlődésének és megmaradásának eszköze a nemzeti nyelv. A nemzetiség érzelme emeli az embert legmagasabban az istenség ideáljához — írja a Stadiumban (106.). «A hol ennek mennyei sugalma nem hathat már a lakosoknak önség, önszeretet s egyéb nyomorúság okozta siketségén keresztül, ott árnyékba borúl a világ s örök sötétség nyomja el a hont. A nemzetiség csodákat művelhet, mert a hol egy cél, egy nyelv, egy szív köti össze a lakosokat, ott tüstént megjelenik a közszabadság, a számnélküli kellemek s bájak dicső seregével s kevés szabad ember oly nagy dolgokat végezhet, ha akarja, a mit millió szolga még képzelni sem mer, véghez vinni annál kevésbbé» (U. o.). «A jövőendő alapja a nemzetiség biztosítása. A nemzeti kiképzésnek okvetetlenül nemesnek, nemzeti terebélyesedésünknek az emberiségre nyereségnek s általános létünknek a nagy egyetem feldicsőítésére biztos lépcsőnek kell lennie. Legdicsőbb érzés, ha tudjuk, hogy munkánkkal az emberiség egyik nemzetét tartjuk meg, — sajátságait, erényeit megőrizve és nemesítve az emberiség feldicsőítéséhez vezetjük» (K. n., 13—17.).

A legboldogabb ország, a legszabadabb nemzet is rabigába görbed lassanként, ha romlott a tiszta erkölcs és nem fénylik a *polgári erény*. Ennek igazi értelmét nem ismeri mindenki, mert igen is messze keresi, pedig nagyon is közel van: a kötelesség teljesítésének kútfeje. Címje nem alacsony hízlekedés és határtalan dicséret, nem emeli egekbe a halandót s mint Istent térden nem imád senkit, nyelve szemérmes, de férfiúi, bátor szózatú; fő tulajdonsága, hogy törvényes urát, hazáját, földieit legjobb tehetősége szerint szolgálja. A becsületes ember mindenkinek megadja az övét s a másé elvételeét szintúgy gyűlöli, a mint önmaga jogáról könnyen nem mond le, sőt azt védeni tudja (Hitel, 159—169.). Egész nemzetet csak józan törvényekkel, azzal is csak apródonként lehet nemesebb erkölcsiségre szoktatni. A közönséges embert nem annyira szép okoskodások és magas helyen fénylő példák tartják az emberiség útján, hanem az, ha módot adunk arra, hogy fáradozásai után jobban és bátrabban élhessen. Könnyű

annak nem lopni, kinek mindene van; könnyű megelégedettnek s így csendesnek lennie, a ki mindennel bővelkedik, de a szegénynek, fázónak, koplalónak vajmi nehéz. Az ilyen közember erkölcsiségét csak jobb értelmű s nagyobb anyagi tehetsége emelheti fel (Hitel, 207.). A nemzeti ügyeket csak úgy lehet jó véghez vinni, ha erkölcsi erő indítja azokat, mivel csupán férfúi elszántságnak s állhatatosságnak engednek, ezek pedig egyedül erkölcsi erő ivadékai (Stadium, 247.). A sok terhet csak úgy bírhatja el a nemzet, ha mindenki alája veti a vállát; ehhez nagy egyetértés kell, a mi megint az osztó-igazság szellemének szülöttje lehet s egyenesen a köz-erkölcsiségből fakad (Stadium, 243.). Szükséges azonban, hogy mindenki, a ki tisztében becsületesen s derekasan jár el, nyerve el fáradozása díját: a vitéz mellén függjön kereszt, a gazda ládája teljék meg, a tudományokba merülő s a haza előmenetelén törekedő találjon lelkében megelégedést (Hitel, 148.).

Erkölcsi világban első a legfőbb *igazság*. Olyan ez itt, mint a mechanikában az öröklött axioma. A legnagyobb igazságból minden részre a legnagyobb haszon is folyik (Hitel, 252.). Az emberiség disze és legszebb diadalma az igazságérzet (Lovakról, 23.). Az összes nemzetek története bizonyítja, hogy nem a vak használ hazájának, hanem a szemes, nem a mindent dicsérő, hanem az igazmondó (Hitel, 269.). A gyarló ember ritkán érti meg, gyakran félreérti a természet törvényeit, melyek szoros vizsgálat után mindig azt mutatják, hogy a legfőbb igazság a legnagyobb boldogsággal synonymon s így az ország morális alkotmányának lehető legigazságosabb elrendelése is a legtöbb boldogságot hárítja fejedelemtől lefelé a közönség minden tagjára (Stadium, 101.). Mindenütt az a leghasznosabb, a mi a legnemesebb, leginkább igazságos. Ezért minél jobban megbecsüli egyik rend a másik igazait, annál bizonyosabban élhet mindenki a saját igazaiban háborítás nélkül. Az igazságot minden ember szereti, de a becsületen csak magának, a becsületes ellenben minden felebarátjának (Stadium, 107.). A mit igazságos lélekkel akarunk, az halad is (Stadium, 235.). A szent igazság törvénye mindenkire áldást halmoz, ki abból önmagát szüklelkűen ki nem zárja (Stadium, 296.). Legyünk igazságosak, szeressük a valót, ne csaljuk meg minmagunkat, hanem ítéljünk a dolgokról lényegök és nem külsejük szerint (Hunniá, 22.). Az igazságérzet következménye a szó szentsége (Hitel, 159.), s összefügg vele a *jellem* (Világ, 262.).

Az igazságérzet az emberiség igazi előhaladásának az alapja. Szorosan hozzátartozik a szabadságra való vágy. Az igazság és szabadság a legfőbb jó; soha sem lehet vad, tudatlan, rest és önkényes ember sajátja, hanem csak azé, ki nemesített keblétől ösztönözve s csinosult értelmétől vezetve meg tudja becsülni mindenkinek a sorstól nyert sajátját s az önmaga tulajdonát védelmezni bátor — szóval: kinek nem ajkán forog csak, de szívébe is van vésve kitörülhetetlen betűkkel a keresztyén vallásnak mindent kimerítő javaslata: «A mit nem kívánsz magadnak, te se tedd másnak!» A valódi szabadságnak ez az egyedüli talpköve, de ezt egy ember életében sem lehet annyira tökéletesíteni, hogy a polgári társaság minden törvénye azon nyugodjék. A szabadság valódi lelkét csak tökéletesen igazságos és kifejtett ember ismerheti (Világ, 384.). A szabadság és szabátlanság közt iszonyú nagy a különbség (Világ, 125.). Csak a társaságban igazságnak elfogadott elõítélet, hogy a szabadság ellen van valamire magunkat lekötönnünk. Akármit tegyünk is szabadon, megfontolt önkényünk szerint, igazi szabadságunkat nem csorbíthatja, mert az önkötelezés szabadsággal jár s ha nem volna szabad az embernek megkötnie magát, akkor volna igazán vége a szabadságnak (Hitel, 217—218.). Az igazi szabadság a lelki szabadság. Szabadabb a lelki szabad még börtönben is, mint a tág világon a lelki rab; a lelkében független a veszthelyen is függetlenebb, mint testének legnagyobb szabadságával a lelki terhelt (Pesti por és sár, 125.). Minden felsőségnek enged és valóban nincsen más jog, mint az erősebb joga, de nem a testi erő határoz — mert így még az ökör is parancsolna az embernek —, hanem a lelki erő. Csak az a nemzet szabad, melynek lelki ereje egész tőkélyre fejlődik (Világ, 217.).

«A mit magad megbírsz, ne toljad másra.» E szabály követésével nő az ember függetlensége (Lóverseny körül, 172.). Az az öntudat, hogy egy halandó kegyelmétől és önkényétől sem függünk, az egyéni szerencsének és megelégedésnek legmélyebb sarkköve (Stadium, 146.). A megelégedés alapja királyfitól a legalacsonyabb nyomorultig mindenkinek a lehető legnagyobb lelki függetlenség. S ha van férfihoz illő és méltó foglalatosság, az bizonyynyal nem mindennapi kisded örömeink vadászása, nem a köntösünkre paszomántos, leveleinkre hosszabb czímet tűző felszínségek hajhászása, hanem lelkünk függetlenítésére irányuló

törekedésünk (Világ, 52.). A lelki függetlenségnek négy fő sarkalata van: a tiszta lelkiismeret, az élettudomány, egészség és vagyoni rend. *Tiszta lelkiismeret* nélkül a királyi szék rideg pusztaság, vele még a kinpad s vesztőhely sem ijesztő (Világ, 56.). Nem azon kell aggódnunk, hogy mit tartanak felőlünk, hanem hogy mik vagyunk (Világ, 521.). Az *élettudomány* az a lelki és testi tehetség, mely mindenkor a körülményeinkhez leginkább illő, megbánásra soha okot nem adó tettekre indít s így egész létünk legtökéletesebb kifejlődésében áll. Nem egyoldalú nevelés eredménye, mert sem a tudós, sem a testileg ügyes ember nem kizárólagos mestere az élettudománynak, nem csupán elméletből, de nem is csak gyakorlatból ered, hanem első sorban az egyéni tapasztalatok s a másoké ügyes felhasználásából (Világ, 56.). Az élettudomány nem mindeniben egy. Egyiké-főképen a dolgozásban, másiké a dolgoztatásban áll; egyik a részeket meríti ki tökéletesen, másik sok részt kapcsol egybe. Az élettudomány megszerzése — mivel az emberi fő alkotása is hat reá — nincs ugyan mindenkinek annyira hatalmában, mint a tiszta lelkiismeret elnyerése, de magának megfelelően mégis mindenki elérheti. Az *egészség* állati részeinknek magok között s a lélekkel való tökéletes egybefüggése. Ép úgy szükséges a függetlenséghez, mint a *vagyoni rend*, a mi azt jelenti, hogy pénzünk, vagyonunk mény nyiségéhez mérjük életünket s mindenben a legnagyobb rendet tartjuk, a mi a mienk. A rendetlenség végre a legbecsületesebb embert is oly tettekre sodorhatja, melyek a lelkiismeret körül vastag fátyolt vonnak, — a jó rendben levő meg csekély vagyonnal is számtalan jót tehet magának és övéinek (Világ, 58—60.). Nem az az okos, a ki szerez, hanem a ki szerzeményével mérséklettel s nemesen tud sáfárkodni (Eszmetöredékek, 37.). A kevés-sel megelégtelési plilosophia az emberi szerencsének tagadhatatlanul nem legrosszabb kezelése. Ki kevéssel meg tud elégedni, minden bizonynyal bölcsőbb és így szerencsésebb is annál, a ki szűk körülmények között ki nem elégíthető vágyak kínoznak (Eszmetöredékek, 36.).

E négy sarkalaton áll a megelégedés és a belső csend alapja: a lelki függetlenség. Ha valaki nem követett volna el legkisebbet is, a mit inkább nem tettnek kívánná, — soha senki tanácsára, segítségére nem szorulna, — semmi munkában nem hátráltatná, kinek szükségei tehetségénél mindig kisebbek: az lenne a légfűg-

getlenebb ember. A ki ellenben nem tekinthet szívszorongás nélkül a múltba, semmit sem tud, alig mozdulhat s kinek szükségai tehetségét túlhaladják: az a leginkább függő (Világ, 60.), az a legkevésbé szabad.

★

Az egész nevelés erkölcsi alapokon állva erkölcsi czélok felé igyekszik, mert csak így vár Széchenyi tartós eredményt. Most megösmertetett nézetei egész politikai rendszerének a részecskéi: nem a pillanatnyi sükségen igyekszik segíteni, nem a meglevő baj orvoslása a fő gondja, hanem az, hogy elejét vegye a bajnak. Minden munkájában sokat beszél a *hátraható* intézkedések ellen, mert ő az *előreható* cselekvés embere; bármily sükségesnek tartja is a kórházat, fontosabb a szemében az iskola; nem mellőzhető a büntetés, de szerinte nagyobb haszna van a jóra nevelésnek. Vagyis teljesen beleillik egész világfelfogásába, a mi a mondottakból önként kiderül, hogy a nevelést nem akkor tartja gyakorlatinak, ha a növendékeket, az új nemzedéket a régi nemzedék életének a fogásaiba belegyakorolja, hanem ha arra törekszik, hogy az új nemzedék minden egyes tagját s így az egész nemzetet képessé tegye oly életre, mely a maihoz viszonyítva haladást, fejlődést jelent. Egész eszejárásából igen magas erkölcsi felfogás tárul elénk. Érezzük, hogy ez a gyakorlati tevékenységben élt, egy szóval: sokat dolgozó ember eszményi magaslatról nézte a világot, megdönthetetlenül mélyre akarta lenyújtani a nemzeti jólét alapjait, erkölcsi magasságba emelve kiki egyéni hasznának a köz érdekében való munkálását szerette volna az egyes emberrel elérni.

Széchenyi gondolatai nyomán nagyon sok gondolat támad bizonyára mindenkiben, a ki mai viszonyainkat figyeli, a ki a mai nevelés kedvezőtlen s elégtelen eredményén el-elűnődik. Nem sükséges a mai közfelfogással szembeállítanunk a Széchenyiét, minden ellenkezés nélkül egybe illik a kettő, csak az egyik mélyebb a másiknál; az egyik gyorsabb sikert ígért, a másik pedig maradandót. A kor különbözik ma a Széchenyiétől, de nem annyira, hogy ma is szívvel-lélekkel ne ismételhethetők a gyakorlati nevelésről gondolkozva Széchenyi szavait:

„Idomítsák a hon reményei, a jövendő urai testileg is a lehető legmagasb fokra magokat, de ne feledjék soha, hogy a

férfiú nevet csak akkor érdemlik meg, ha erkölcsi tekintetben is meg tudnak állani lábokon s ha erről semmi a világon, sem hatalom fénye, sem a nép kegye, csábjá el nem ejtheti őket» (Lóverseny körül, 110.).

IMRE SÁNDOR.

AMBIDEXTRIA.

(Befejező közlemény.)

3. Az ambidexterség előnyei; előfordulása a különböző foglalkozásokban és életviszonyok közepette.

Kérdésünk elméleti oldalának az eddigiekben bőven eleget tettünk; ne is bolygassuk tovább azt az életre amúgy is meddő kérdést, vajjon a balogság anatómiai okoknak, átöröklésnek vagy szoktatásnak az eredménye-e, hanem forduljunk inkább a gyakorlat felé s vizsgáljuk meg, hogy milyen előnyökkel jár az ambidextria a különböző emberi foglalkozások és az életnek változatos viszonyai közepette.

Azzal az általános kérdéssel, vajjon az ambidextria előnyös-e? igen könnyen és csattanósan végezhetnénk. Csak utalni kellene arra a minden kételkedést kizáró tényre, hogy az az ember, a ki mindkét kezével ügyes, többet ér annál, a ki csak egyik kezével az. De szinte úgy látszik, hogy a drótnélküli telegrafálás korában és a kormányozható léghajó küszöbén elfelejtettük a — kétszerkettőt.

Lássunk mégis néhány gyakorlati esetet. Nem teljes és kimerítő rendszer az, a mit ebben a tekintetben nyújtunk, hanem inkább változatos mozaik, mely — reméllem — iga- zunkról az olvasót is meg fogja győzni.

Írás. A balkéz nem csupán az ú. n. tükörírásra alkalmas, hanem a rendes (normális) írásra is, a miben azután alkalmilag a jobb kéznek is nagy segítségére lehet. Ebben a tekintetben igen tanulságosak egy híres német írónak önmagán ejtett megfigyelései. Ez Jordán Vilmos, a ki egyik munkájában azt írja a balkezességről, hogy egy alkalommal már kifáradt keze az írásban s kísérletet tett, nem sikerül-e a balkézrel írnia? Kissé nehezen ment, de miután két héten át naponként mintegy félóráig gyakorolta magát, egészen hozzászokott s azontúl különösen másolásokra gyakran használta balkezét; másolásokra főképp azért, mert balkézrel mégis kissé lassabban ment az írás. Jobb kézzel írva, a papírt vagy úgy helyezte el, hogy annak felső és alsó széle az íróasztal élével egyenlő irányban feküdt, vagy még czélszerűbben úgy, hogy a sorok mintegy 30 fokú szög irányban fölfelé mehettek. Midőn azonban bal